

Л.В. Грицик

ЕМІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКО-СХІДНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

...Віддані на ласку чужих
народів... ми далі творимо
свою культуру.

Юрій Клен

Українсько-східні літературні взаємини, що розвивалися в умовах еміграції, маловивчені. Якщо ми виходимо із “двоколітного” погляду на розвиток української літератури початку ХХ століття (материковий і діаспорний) і ставимо за мету «поєднати в “єдину колію”... найкращі здобутки і найхарактерніші явища літературного процесу в діаспорі і в Україні» [Яременко 1994, 4], то, вивчаючи зв’язки української літератури з іншими, не можемо не брати їх до уваги. На “державно-територіальну розсепарованість” українського народу, що позначилася на розвитку літератури, вказує, зокрема, І. Дзюба, констатує при цьому різні (сприятливі і не зовсім) для цього умови [Дзюба 1993, 102]. Певна річ, розвиваючись поза межами України, вони мали свою специфіку, що позначилася на виборі авторів, творів тощо. Оглядаючи українське літературно-мистецьке життя 10–30-х рр., І. Дзюба приходять до висновку, що між українською еміграцією, що перебувала в Європі і поза нею, існувала “принципова відмінність”. Перша “ї далі відчувала себе частиною життя й культури вітчизни; її творчість (попри політичний остракізм) суб’єктивно усвідомлювалася і об’єктивно залишалася складником загальних процесів розвитку української літератури і мистецтва в 20-ті рр.” [Дзюба 1993, 114]. Творчість неєвропейських українських осередків учений вважає “суто еміграційною”: “Це було вже, – підсумовує він, – становлення особливої, діаспорної моделі

української культури, яка лише згодом стала давати більш-менш професійну продукцію” [Дзюба 1993, 114–115]. Європейська еміграційна модель, якщо спроектувати її у площину українсько-східних літературних взаємин, була набагато ближчою до тієї, яка складалася в українських осередках Москви, Петербурга, Дерпта, Західної України тощо. Це помітно на рівні культурно-літературних взаємин, характері наукових вислідів, проблематиці тощо. Налагодження взаємних контактів, які на початку ХХ століття набирали різних форм, “надихалося надіями на ренесанс” національної літератури, пошуки нових шляхів проникнення української літератури в Європу [Омельчук 2009, 3–10]. Ці контакти позначалися на художньому мисленні письменників, народжували нові філософські, культурні дискурси, теми, помітно розширювали / збагачували текстове, жанрове поле української літератури. Як і в самій українській літературі, у т.зв. “зв’язковому” матеріалі помітне прагнення, позбавившись провінціалізму, народництва у всіх його проявах, утвердити нові літературні напрями, збагатити власне письменство мотивами і формами західноєвропейської літератури [Петров 1994, 14–24]. Східні ще тільки почали входити в українську свідомість: через наукові розвідки у “Трудах Киевской духовной академии”, публікації “Східного світу” (тут друкувалися праці О. Акчокракли, В. Бузескула, П. Лозієва, В. Дубровського, А. Ковалівського [див.

про це: Кочубей 1998]), напрями діяльності ВУАН (кабінет арабсько-іранської філології, діяльність комісії заходо- й американознавства, вивчення візантійського письменства тощо) [Филипович 1928, 5–28]. Якщо проаналізувати “чужі” твори, які з’являлися в перекладах, переспівах, літературно-критичних розмислах, можна зробити висновок, що іншомовне, як західне, так і східне, рецепційоване в Україні, переважно вписувалося в основні тенденції модерної / “нової” неонародницької школи, відображаючи погляди авторів / тлумачів на “вибір” орієнтації української літератури, прихильність до “європеїстів” чи Сходу [Гундорова 1993, 9–69] тощо, врешті, функціональність “чужого” у власній літературі. Погляди ці також були неоднорідними, а часом суперечливими, навіть у рамках творчості одного автора, як, наприклад, Г. Хоткевича. З одного боку, він заявляє: “Все, що прийшло до нас зовні, не виросло на нашій землі... те у нас не родить”, з другого – постає як митець, зачудований чужими поетичними творами, до відображення яких українською мовою докладає чимало зусиль, долаючи бар’єри невідомого санскриту. Захоплений роботою над “Шакунталою” Калідаси, епіграфом до своїх розмислів про творчість індійського письменника він бере слова П. Дейсена та Г. Чемберлена. В останнього, зокрема, так: “Коли декілька століть тому весь живий похований світ грецької мислі й поезії знову постав із попелу, то здавалося, що ми, європейці, нараз вийшли з підземної п’їтьми на яскраве денне світло. Такого ж великого, хоч і цілком іншого, впливу треба сподіватися й від ознайомлення з індоарійською мудрістю” [Хоткевич 1929, 3]. Іншим автографом він робить акцент на невидимому на поверхні, глибинному “переворотів” філософського мислення, людського духу, зробленому цим твором. Перечитуючи “пречудову, предивну симфонію” Калідаси – драму “Шакунтала”, – Хоткевич наголошує насамперед на естетичних домінантах твору, “ажурності, психологізмові рисунків”, що органічно вписувалися в його власні пошуки: “...повна надзвичайно тонких, мережаних психологічних сплетінь, картинна до зачарування, надзвичайно витончена формою, вона

(“Шакунтала”. – Л.Г.) змушує забувати різницю племен, різницю епох, світоглядів і тисячі інших різниць і показує нам щось вічне – Людину” [Хоткевич 1929, 7–8].

Культурне відродження України стимулювало інтерес до надбань інших народів, що позначалося не лише на перекладах, рецензіях, диспутах, а й на українському культурно-науковому просторі в цілому. Дискусії 1925–27 рр. посилили інтерес до іншомовних літератур. Заклики орієнтуватися на Європу не мали нічого спільного зі свідомим запереченням чи недооцінкою того, що з’являлося / йшло зі Сходу. Натомість привертають увагу спроби осмислити рецепцію Сходу в українській літературі [Айзеншток 1928, 193–204], зацентрувати увагу на окремих дражливих моментах українсько-східних взаємин [див. про це: Кочубей 1998]. Схід все активніше проникає у твори українських письменників (О. Влизька, М. Чернявського, Я. Жарка, А. Кримського та ін.) [Кочубей 1993, 102–107]. Уже 1930-го року з’явилися “Студії з Криму”, в яких знайшла своє відображення й література кримських татар [Студії з Криму 1930]. Материковий інтерес до Сходу доповнювався українським еміграційним. Виходячи зі змісту / спрямованості того, що з’являлося поза межами України, мав рацію І. Дзюба, стверджуючи, що “ці два відлами української культури не були ізольовані” [Дзюба 1993, 79]. Взаємодоповнюючи один одного, вони відтворювали цілісну картину тогочасного літературного життя України, і зокрема українсько-східних взаємин. Нові твори, переклади, ті ж дискусії, розмаїття поглядів на проблему “Схід – Захід” заявляють про себе і там. “...Важко навіть уявити, – пише І. Дзюба, – як була б збагачена палітра українського культурного життя, якби процес його відродження у всіх місцевостях поселення українців не був силоміць обірваний...” [Дзюба 1993, 109]. Найбільшим осередком українського культурно-літературного життя початку ХХ століття дослідники вважають Прагу та Подєбради, де існувала не лише ціла система проукраїнських установ, а й видавничі осередки, які “об’єктивно залишалися складником загальних процесів розвитку української літератури” [Дзюба 1993, 114]. Вона, як і українське мистецтво, музика

того часу, “насичувала чужі культури, рвалася часто й без нашої вини” [Барвінський 1994, 648], але продовжувала жити. “Чужі” літератури так само, як і на батьківщині, були органічною складовою української, маючи, проте, більше простору для вибору – творів, постатей, проблем, перекладів, наукових розмислів, це стосується і зв’язкового, українсько-східного, напряду діяльності. Як свідчать архівні й уже опубліковані матеріали, в тогочасній Чехословаччині на початку ХХ століття продовжували свою роботу представники сходознавчих осередків України. Вони не мали певної структури, об’єднання і заявляли про себе в основному друкованою продукцією та “окресленим комплексом ідей та почувань, характерних для пражан” [Ільницький 1993, 426], які дозволяють визначити коло інтересів / зацікавленості Сходом, їхню спричиненість, шляхи проникнення т.зв. східного матеріалу в середовище української еміграції, особливості рецепції творів, врешті ввести в поле наших знань постаті творців українсько-східних літературних взаємин в умовах одного з еміграційних осередків. Одні з них і далі виявляли інтерес до східного матеріалу, як-от О. Олесь, що своєрідно заявив про себе не тільки незакінченими (ще вдома) “Оповіданнями про турка Мустафу та грека Фільку”, притчею “Королі і люде” чи датованою 1904 роком, але так і не опублікованою ліричною поезією в прозі “Казбек і Машука”, а й роботою над перекладом казок німецького письменника В. Гауфа, куди увійшли “Пригоди з Саїдом” (К., 1911), а потому “Казки про каліфа-лелеку”, “Фатма-невольниця”, “Як Лабакан передягся принцом” (К., 1913). Ще 1911-го у Києві побачили світ перекладені ним арабські казки [Арабські казки 1911]. Очевидно, робота над цим матеріалом продовжувалася і в еміграції. В поетовому архіві був віднайдений ще один переклад із “1001 ночі” – “Лампа Алладина”, частина перекладів залишилися незавершеними [Радишевський 1990, т. 1, 46; т. 2, 660–668]. Таким чином, посилений інтерес до “1001 ночі” серед європейських читачів (у другій половині ХІХ століття з’явилася найбільша кількість перекладів) знайшов своє відлуння і в роботі українських авторів (А. Кримського, І. Франка, М. Лозинського, С. Дольницько-

го), які репрезентували різні шляхи входу твору в українську літературу: в перекладі з оригіналу (А. Кримський), обробці (І. Франко), перекладі з перекладу (М. Лозинський, С. Дольницький – з німецького перекладу М. Геннінга). Перекладом із перекладу міг бути й виконаний О. Олесем, ймовірно, також із німецького. Таке припущення робимо на основі спостережень арабіста Ю. Кочубея: «На жаль, наступні спроби, в тому числі й О. Олесь, донести до українських читачів хоча б зміст арабських казок (маються на увазі “Арабські казки”, видані поетом 1911 року. – *Д.Г.*) через брак фахівців робилися на базі західноєвропейських перекладів» [Кочубей 1991, 6]. 1923 року видавництво “Чорномор” видало “Казки Сходу” в перекладі В. Дорошевича. Виконаний він на основі російського перекладу М. Селегія. Така практика відображення пам’яток Сходу почала утверджуватися ще з кінця ХІХ століття. Так, у каталогах фондів Київської духовної академії бібліотеки В. Вернадського зберігається фрагмент із перекладу іншої всесвітньо відомої книги – “Панчатантра” під назвою “Индийские басни и сказки Бидпаи и Локмана” (К., 1876) з дещо несподіваним уточненням: “Переведены на турецкий язык Али-Челеби-Бен-Силес”. На сторінках 5–7 (передмови перекладача) йдеться власне про байки Бідпаї, а далі – про самого Челебі, турецького перекладача, “вченого Муллу, який викладав богослов’я в Адріанополі і взявся за турецький переклад. В основі був переклад Гусейна Ваєца. Челебі працював над перекладом 20 років і присвятив його Султанові Сулейману”. Як видно, російськомовний перекладач – В.М. – послуговувався і французьким перекладом Галана (згадка про нього також є в передмові). В усякому разі, цей переклад (тут вміщено всього п’ять творів – “Пригоди ломеунфалія”, “Історія Дабіселіма і Бідпаї”, байки “Двоє голубів”, “Про стару жінку й худющу кішку” та казка “Коршун і молодий сокіл”) не повторює відомого з часів В. Масловича перекладу, це стосується й виданих у Петербурзі російською “Байок та казок індійських, написаних Вішну Сармою” (1816), які згадує І. Серебряков [Серебряков 1968, 7]. Вміщені у збірці “Казок Сходу” В. Дорошевичем твори представляють

в основному казки бейрутського пласта “1001 ночі” з центральною постаттю Гаруна-аль-Рашида (“Казка про казку”, “Як у Гасана опали штани”, “Халіф і грішниця”) та китайську народну казку “Не ті п’яти” та ін. Як видно, В. Дорошевич працював над книгою в Польщі – на одній зі сторінок вказано Щипоріно, 1922 рік – саме там розташовувався тоді “головний склад одеського видавництва «Чорномор». З Одеси беруть початок й орієнталістичні захоплення В. Лашенка – педагога, письменника, колишнього директора Одеської гімназії, який у кінці 20-х переїхав до Праги, а згодом до США [Лашенко 1994, 1260]. 1927 р. в Подєбрадах побачила світ його поетична збірка “На ріках Вавилонських”. Книга, як на мене, унікальна інтересами автора, його обізнаністю із греко-римською античністю (він пропонує свої переклади афоризмів), творами Овідія, Горация, Сократа, Платона (як видно, добре знає латину). Цитує Данте, Канта, Ніцше. У полі його розмислів – великий пласт української літератури – від українських дум до Гребінки, Шевченка, Руданського, Гоголя. Цей “робітник духа” / “обшарпаний трубадур”, – так називає він себе в “Передслові до читача” – очевидно, пильно стежив за розвитком сходознавства в Україні (не раз гостро критикує “вчену братію”, іраніста, що викладав перську мову) і за подіями, що відбувалися на теренах Сходу. Один із творів – “Сакартвело” – він присвятив Грузії, точніше, тим, що загинули під час повстання 1924 року. Реалії, які використовує автор у творі, переконують: В. Лашенко знав Грузію; не виключено, що в його оточенні також були грузини. Це міг бути М. Кінцурашвілі (Ясамані), колишній студент Харківського університету (1907), побратим Ф. Згоральського, письменника, громадського діяча, чиє життя пов’язане з Одесою. В одному з листів додому Ясамані пише: “В моїх заняттях з мови (української. – Л.Г.) мені допомагав мій близький друг Згоральський”. Як згадує Ясамані, саме із зустрічі зі Згоральським почалося його знайомство із творчістю Шевченка, яку потому він активно перекладав і пропагував у Грузії [Рікер 2002, 10]. Не виключено, що саме М. Кінцурашвілі (Ясамані) і сприяв поширенню знань про Грузію в еміграції: він перекладав О. Олеся грузинською мовою, пи-

сав про нього як про “грузинського спадкоємця Шевченка”. Перекладав Ясамані й О. Олеся. Серед матеріалів рукописного відділу ЦНБ України ім. В. Вернадського О. Мушкудіані віднайшов разом із підрядниками поезій Ясамані один із його листів до О. Олеся (1910 року), у якому, зокрема, він писав: «У “Хаті” читав ваші твори. Вони мені дуже сподобалися. Почав перекладати...» [див. про це: Мушкудіані 1986, 192–193]. В усякому випадку, тема давнього коріння дружби двох народів, їхнє споконвічне прагнення свободи знайшла у поезії В. Лашенка своє продовження, хоч не відзначалася “артистичним” (В. Державин) рівнем:

Як буде вільний рідний край,
Тоді їм спокій вічний дай!
Хай у блакитному просторі
Тоді горять вони, як зорі!

Скажіть могилам їх, вітри,
Що, поки прийде ця година,
Свій сум і біль, як до сестри,
Шле Sakartoelo* Україна...

Чи не першим в українській літературі В. Лашенко звертається до перекладів класика перської літератури Румі. Оскільки поезія не передруковувалася, наведемо її повністю:

Веселим я не був і їм не буду ввік.
Я горя рідний син. До горя тільки звик.
Коли дивлюся я на зорі в ніч погожу,
знайшов її... Блідна. –
Мов гасне в тиші темній...
І всій землі вона прокляття шле даремні...
[Лашенко 1994, 39].

Лашенкове захоплення Сходом тривало й далі. Так, у книзі “Два шляхи”, виданій у Празі, з’являється низка оригінальних поезій на східні теми (“До Ефіопії”, “Індоукраїнська думка (З індуської поезії)” та ін.), які виявляють нові можливості його як поета:

Зусюди віє сум...
“Обстріляно Аксум”.
Ах сум, ах сум усюди!
І південь, як і схід, туманами повитий...

* Sakartoelo (Сакартвело) – самоназва Грузії.

На Нілі квіт річний
Про сон забув нічний,
І чути стріл гучний,
І хтось лежить убитий...

Padme

Hum!

Ах, мною владне сум!

(Зб. "Два шляхи", Прага, б/р)

Але, торкаючись у "Предслові" (с. 54) актуальної на ту пору проблеми "європейськості українства" ("є два великих шляхи: Азійський – Христа і Цезаря – римський... Ad gloriam Dei, Quo vadis?"), неприховано заявляє: "Заходу, не Сходу, нам потрібні риси". Сказане не означає відходу від східного "материка", до якого він тяжив упродовж усього життя. У бібліотеці українського громадського комітету у Празі (т.зв. "празькому фонді") [Бібліотека українського громадського комітету у Празі] зберігається підготовлений до видання у культурно-науковому видавництві Українського національного об'єднання у Празі машинопис, умовно означений як збірка "Східна поезія" обсягом 233 сторінки. Сказане "машинопис" не зовсім відповідає істині, бо значна частина творів написана від руки. Це переклади, більшість із яких взяті з українських періодичних видань, книг вибраних творів тощо. Деякі друкуються вперше і виконані уже в еміграції. Структура задуманої збірки спершу була така: поезія давнього Єгипту, представлена перекладами Лесі Українки, десять поезій, перекладених з арабської А. Кримським, як і сорок шість творів, виконаних ним із перської, у тому числі й Фірдоусі, Гургані, Румі. Дев'ятнадцятьма поезіями представлений Хафіз, над яким у 20-ті напружено працював А. Кримський. Деякі із запропонованих творів друкуються в перекладі, який має свої варіанти в інших публікаціях, як-от поезія О. Хайяма із циклу, за Кримським, "Песимістичних":

Це не вигадка порожня,
Щира правда, хоч заплач:
Ми – фігурки в шахівниці.
Круг небесний наш іграч.

Він на дошці існування
Нами – пішками гуля,

Та й скидає подинці
В темну скриньку небуття.

До збірки запропонований другий катрен, який І. Качуровський, наприклад, пізніше запропонував у такому перекладі:

Ми всі – ляльки, а небо – режисер.

Це дійсність, а не символи химер.

Вже відіграли ми на килимі буття,

І в скриньку смерті нас кладуть тепер

(Качуровський І. Пісня про білий парус.

Мюнхен, 1971).

Прізвище перекладача "А. Кримський" закреслене, хоч зіставлення його з виконаним варіантом не дає підстав сумніватися в належності його саме цьому авторові.

Тринадцятьма творами представлена давньоіндійська поезія. З-поміж них – ведійські тексти – "Гімн до ранньої зорі", "Гімн Агні", "Гімн про перемогу Індри" в перекладах Лесі Українки, перекладена П. Ріттером "Хмара-вістун" Калідаси, до якої доданий нарис Р. Тагора про поему, а також фрагмент із названої уже праці Г. Хоткевича "Калідаса, його час і твори". Чотирма творами представлена грузинська література. Очевидним є те, що ні регіональний, ні релігійний, ні хронологічний чинники не бралися до уваги при виборі художніх текстів із літератур Сходу. Головним критерієм тут була наявність українського перекладу. Причому ті, що були виконані українською мовою в попередні періоди, наприклад у ХІХ столітті, з різних причин (головною з яких було незнання / відсутність) до машинопису не потрапили. Це стосується і єгипетських гімнів, фрагментів "Панчатантри", творів Сулхана-Саба Орбеліані, вавилонських гімнів і молитов, ведійських текстів тощо. Поряд із фрагментом із поеми Ш. Руставелі, знаходимо твори Д. Гурамішвілі, В. Пшавели (все це переклади П. Тичини, виконані в 30-ті рр., наприклад "Гість і господар", "Зубівка"), Н. Бараташвілі (передрук Куликового перекладу з "Молодняка"). Український варіант уривка поеми Ш. Руставелі "Вбраний у тиграчу шкуру" (назвою він ближчий до запропонованої свого часу О. Навроцьким – "Одягнений у барсове хутро") – це перший із фрагментів Бажанового перекладу поеми

українською мовою, оприлюднений у періодиці ще 1933 року [Мушкудіані 1991, 35]. Надрукований 1937 року “остаточний” варіант мав назву “Витязь у тигровій шкурі”. “Переклад мій закінчено... Але це не значить, – писав М. Бажан, – що я вважаю свою роботу закінченою, – я і в дальшому буду працювати над перекладом, уточнюючи і шліфуючи його, щоб у міру сил моїх все більш і більш наближатися до недосяжного оригіналу” [Рильський, Стурма, Новицький 1968, 98].

Шістнадцятьма поезіями репрезентована японська і п'ятьма – китайська поезія. Цей блок перекладів викликає особливий інтерес, оскільки вважалося (про це свідчать і праці відомих японістів І. Дзюба, І. Бондаренка, китаїста І. Чирка), що першим перекладачем японської поезії в Україні був О. Кремена [Япанська лірика феодальної доби 1931]. Уже пізніше, в 60–70-ті рр. з'являються з оригіналу виконані переклади І. Дзюба, І. Туркова, а 1977-го побачила світ збірка “Місяць на Футзі” [Місяць на Футзі 1971] в перекладі О. Масикевича, який високо оцінив І. Качуровський. З кінця 90-х одна по одній з'являються антології І. Бондаренка, що відтворили українською чарівний світ японської класичної поезії [Антологія японської поезії 2002; Антологія японської класичної поезії 2004; Антологія “Кокін-вака-сю” 2006; По одному віршу ста поетів 2008]. Фахівцям відома й видана в Німеччині збірка “Сто поетів – сто пісень” у перекладі І. Шанковського [Сто поетів – сто пісень 1960]. Машинопис “Східної поезії” пропонує переклади, виконані, як видно, з підрядника або польських чи німецьких текстів. Маю на увазі переклади О. Влизька, М. Вороного, Ірини Райської та М. Богдановича. Про захоплення останнього Сходом літературознавці писали. І. Денисюк у передмові до збірки його лірики згадував: “Крім Горация, на рідну мову перекладав він Анакреона, Овідія, Катулла, своєрідно опрацьовував античні міфи. Перекладав і російських поетів – Пушкіна, Лермонтова, Майкова, і поетів західноєвропейських – Шіллера, Гейне, Верлена; писав на мотиви пісень російських, українських, сербських, іспанських, скандинавських, фінських, перських, японських” [Денисюк 1967, 14].

“Східна поезія” пропонує чотири твори, об'єднані назвою “З непізнаних ніппонських авторів” (“Ах, як співає синеока пташка...”, “Мила, згадай...”, “Дивне, кволе... листячко останнє...”, “Все зникає...”, що відтворюють чотири пори року і належать, судячи з усього, до “Ман'юсю”); японські вояцькі (закреслено – “стрілецькі”) пісні подані в перекладі Ірини Райської (ці переклади увійшли і в її поетичну збірку “На сліді” 1937 року). Низка поезій перекладена В. Ковалем (Нарахіра, Томонорі, Атсудата і Йокамоті). Вони перейняті глибокою тугою за рідним краєм, коханою:

В той час, як вечір падає поволі
І мряка валиться над морем злим і сірим,
В той час, як кличуть в темні журавлі
Утоми криком, сумно так їх слухають.
Про край свій думаю, огорнений тугою.
(Йокамоті)

Поезію класика японської поезії Охарито-ко “Капличка” представлено роботою М. Вороного. Сказати, що привернуло увагу О. Влизька до японських (ніппонських) пісень, важко. Можна припустити, що Семенкове захоплення Сходом (а Влизька бачили “в колі поетових сателітів”) переложило і йому (поет багато читав). Стимулювало його, не виключаю, і прагнення експериментувати, збагачувати свою техніку. Символістсько-імпресіоністична образність японської поезії, очевидно, виявилася органічною і для філософської лірики М. Вороного-перекладача. У свою чергу, С. Гординський прямо вказує джерело, з яким він працював – це переклади Клябунда, які С. Гординський міг знати, перебуваючи в Німеччині чи Франції. Інтерес до японської поезії там зростає. Японські поезії з “Ман-йо-сю” (Зібрання міриад листків) та “Хяку-нін іс-сю” (По одному віршу ста поетів) зусиллями Леона де Росні у двох виданнях ще наприкінці ХІХ століття з'явилися французькою, невдовзі побачило світ і багато ілюстроване видання японської поезії, перекладеної Ю. Готьє, яке, за спостереженнями українського японіста І. Бондаренка, викликало інтерес «не лише у пересічного французького читача, але й у всіх... японських поетів: як “парнасців”, що продовжували відстоювати позиції “ви-

сокої поезії” та естетичні принципи мистецтва заради мистецтва, так і прихильників символізму» [Бондаренко 2008, 6]. Оскільки С. Гординський перекладав із польської, він міг знати і польські переклади Р. Квятковського, що побачили світ 1913 року у Кракові під назвою “Антологія ста японських поетів”. Основою для перекладів китайської (Лі-Тай-Пе, Пан-тіє-ін, Ла-кей-фенг) поезії і для С. Гординського, і для О. Лотоцького могли бути також німецькі та польські переклади. До речі, інтерес до Сходу у Лотоцького з’являється ще в часи навчання у Київській духовній академії. Очевидно, під впливом нових знайомих (серед них був і згодом провідний знавець давньогрецької літератури К. Кекелідзе) О. Лотоцький починає поступово входити у східний світ, перекладаючи із грузинської, друкуючи статті про грузинську літературу. Зважаючи на інтерес до літератур Сходу в академії (у цьому переконують і дотепер збережені каталоги бібліотеки), О. Лотоцький міг знайомитися з пам’ятками Сходу уже там, поглиблюючи свої зацікавлення і далі, перебуваючи в Туреччині, потому Відні, Празі, Кракові. “Свою багатогранну діяльність Лотоцький, – писав Р. Смаль-Стоцький, – продовжував і на еміграції, зокрема публікуючи статті в багатьох чужомовних журналах (турецьких, грецьких, фінських, чеських, польських, французьких) та беручи участь у низці громадських і культурно-наукових заходів” [Смаль-Стоцький 1994, 1380]. Обґрунтування його інтересів до Сходу можна знайти і в праці, датованій 1939 роком, “Схід і Захід у проблемі української культури”. Не приймаючи будь-яких проявів євразійства (воно “органічно чуже вже з самих культурно-історичних традицій”), він переконує: “Вже із свого географічного положення на межі двох світів – західного, європейського та східного, що містить у собі, в більшій чи меншій мірі, риси азійської культури, – Україна вступала в різні відносини з цим своїм територіальним оточенням. З перехрещуванням цих відносин постає в нас спорадично питання приналежності до цього чи того світу культури...” [Лотоцький 1993, 3]. На звороті третьої сторінки машинопису підготовленої антології від руки зазначено: “Примірник

проредагований В. Доманицьким. На цензуру”. Цей почерк відрізняється від того, яким переписані самі твори (частина, як мовилося, набрана на машинці). Очевидно, мова йде про молодшого брата Василя Доманицького – Віктора, який із 1922 року перебував на еміграції у Чехословаччині, працював професором Української Господарської Академії в Подєбрадах [Див. про це: Доманицький 1994, 561]. Не виключено, що В. Доманицький і був укладачем збірки. Проте не менш цікавим є й інше. У “празькому архіві” зберігається ще один варіант збірки (антології), що включає уже не лише поезію Сходу, а й Заходу [Бібліотека українського громадського комітету у Празі]. Широко представлена у задуманій книзі греко-римська античність (переклади М. Білика, І. Франка, О. Пчілки, П. Ніщинського, В. Самійленка, П. Тичини, М. Зерова, О. Ольжича, О. Луцького та ін.). Машинопис, що складає 541 сторінку, представляє переклади, друковані в періодичних виданнях, збірках, укладеному М. Зеровим декламаторі “Слово” (К., “Слово”, 1923. – 320 с.). При тому, що збірка так і не була оприлюднена в еміграції, задум її, реалізований у відібраних творах, промовистий. Він відобразив науково обґрунтований українськими ученими погляд на світову літературу як цілісний організм, у якому важливі обидві складові – західна і східна. Наявність серед українських перекладів творів греко-римської і східної античності засвідчила також і погляд на останню як важливе підґрунтя для розвитку багатьох літератур Сходу.

На початку ХХ століття в еміграції з’явилася низка праць, які порушували теоретичні проблеми вивчення міжлітературних взаємин. Умови, в яких з’явилися праці, “навальні зриви” (Ю. Лободовський), що супроводжували роботу на еміграції, політизували дослідження, найчастіше переводили їх у площину російсько-українських взаємин, вносили чимало суб’єктивного. Однак не помічати їх не можна насамперед у зв’язку із самою постановкою питання «“типології культур”, спробою визначити “алгебраїчні” символи видів культур», їхні “найяскравіші прояви”, викласти «“теоретичну... схему” типів культур», визначити “стратегічні дороги культури”, що пред-

ставляють “Схід” і “Захід”. Промовистою стала надрукована в часописі “Marcholt” (1935. – № 2. – С. 276–290) стаття Є. Маланюка “Шкіци до типології культур” [Маланюк 2009, 312–321], спрямована в основному на дві – українську та російську – літератури, окремими міркуваннями вона не втратила інтересу й сьогодні. “Точне розмежування реально існуючих культур за цими двома типами (геосоціальними. – Л.Г.), – підкреслює автор, – не завжди є можливим. Відомі процеси культурної дифузії, явища співіснування, змішування, а також злиття культур, культурні псевдоморфози” [Маланюк 2009, 314]. Те ж стосується і спостережень над “спробами” культурного синтезу поміж сходом і заходом. Певна річ, обмежуючись у вислідах передовсім проблемою “євразійського сходу” (“живою модифікацією північного сходу” – за Є. Маланюком), автор менше уваги приділяє іншому Сходові. «На Сході, – зазначає він, – ми маємо декілька “сходів” – південний – чорноморсько-іранський, досить суттєво освічений малоазійським еллінізмом і просякнутий середземноморськими впливами, і тому це “не-схід”» [Маланюк 2009, 320]. Такий погляд на Схід призводить до помітних перекосів в оперуванні матеріалом і, відповідно, висновках. Однак сама постановка питання, спроба перевести спостереження з домінуючої у той час сфери контактено-генетичних зв’язків у типологічну варті уваги.

Презентовані українськими перекладами твори світової літератури сприяли утвердженню національного мистецтва, мови художнього перекладу. Вони “об’єднували активні творчі сили”, сприяли “засвоєнню і чужої, і україномовної аудиторії”. Не випадково організацію книжкових видань і перекладів вважатимуть на еміграції “одним із найважливіших завдань літературного життя” [Шевельов 2008, 678]. Оцінюючи першу еміграцію, В. Державин наголошував на її пов’язаності з “великим піднесенням нашої національної літератури”, маючи на увазі поезію 20-х, розквіт празької літературної школи, продовження традицій неокласиків тощо [Державин 2005, 335]. Перекладна література, коли мова йде про презентованість літератур Сходу, посіла тут місце непоказне, що по-

яснюється в першу чергу мовним бар’єром і відсутністю перекладацького досвіду. Але вона точно відтворила процеси відродження, піднесення і згорання, занепаду української орієнталістики початку ХХ століття.

Подаємо переклади японської та китайської поезії, виконані українськими авторами й запропоновані (В. Доманицьким ?) до “Східної поезії”.

*З китайської поезії
Ли-Тай-Пе (702–763)*

На кордоні

На кряжах синіх гір нестоплені сніги.
Ніяких квітів у сухій траві.
Послухайте: весни пастуший спів!
Хоч теплих хмар нема ще навкруги.

Як ранком сурми й гонг піchnуть гриміти,
В сідлі спимо всю ніч, схиляючись до грив,
І кожен з піхов вже меча схопив,
Щоб, пес їм, варварам лоби ним торощити.

Війна в зимі

Веселки світлий лук у мріях бачу,
Городи вітчизни моєї Тсін.
Мімоси жовтий цвіт. Газелі скачуть.
Війна це ж. Та ясна, у сонячній красі.
Ми замерзали з кінями над шляхами,
Обтято багатьом залізни ноги геть
Із чобітьми. Стинались очі склом.
Це добре тим, кого в снігу припала смерть!

Ми жебраки. З останками лахміть.
Тут скеля – лід. А лід – мов скеля стверд.
Зміїсто стежка крутиться, тремтить.
До місяця, мов пси, пнемось тепер.

Корою морви рветься тіло нам,
І власна кров мечем спливає вниз.
Дзвенять роги. Зловісна їх луна.
Колись при флейті я співав ніжніш.

Додому, знаю, вже не повернусь,
Сполоханий, хвостом вдаряє тигр.
І шкірить кли, мов іней білі, тьмяно.
Пливе в простір його тягучий рик.

Хтось серце покажи! Упав з галузі птах.
Хтось серце покажи! Червоний серця слід!
Сосни в снігу, а ми на стовбурах,
Прикуті, пієм у кривавій млі.

О небо! О святе! Спаси, спаси мене!
Хай сірий буревій заклекотить кругом.
Кинь блискавицею в застигле, горде тіло,
Щоб я вночі устав полум'яним стовпом!
(Перекл. С. Гординського за Клябундом)

*З старохинської лірики
Пан-тіе-ін*

Віяло з єдвабу

Віяло з єдвабу, ти біліш від снігу,
Віяло з єдвабу, ти ніжніш над нігу,
Ти кругліш, ніж місяць, ясен місяць в повні,
Віяло з єдвабу, ти від слів вимовніш.

Віяло з єдвабу, ти мені догоджуй,
Ти його улітку любо допроводжуй!
Надійде-от осінь. Десь у листопаді
Він тебе закине аж на спід шуфляди.
Він тебе закине байдуже, недбало.
Знак тому кохання, віяло, нестале.

Ла кей-фенг

Три царівни

Царівни три із краю Сим
На березі морським стояли,
Царівни три із краю Сим
“Прилинь, кораблику” прохали,
“В чужую землю відвези!”

Царівни три із краю Сим
І дні і ночі проридали.
Царівни три із краю Сим
Даремне корабля чекали.
Ніхто не плив до краю Сим.

Із краю Сим царівни три –
Сидять бабуні коло моря –
Із краю Сим царівни три
Щось шамкотять, про щось говорять,
Сидять з зорі та до зорі:
Все корабель царівни зорять.

(Перекл. О.Л.)

*З японської поезії
Принц Нарахіра*

Туга

Коли б ніколи ніжний цвіт черешні
Не розцвітав на довгих голих віттях,

То серце не жалілося б ніколи
На пелюстки, що в воду опадають.
Тобі прокляття я кидаю, місяць,
Бо ти, що тулишся до другого помалу,
Мене збавляєш молодості квітів.

Всю ніч зсипались сльози пелюстками,
І рукави вогкі від них зробились.
Вогкіш від рос, що загубила осінь.
А ти далеко. Я лиш сам з тугою.

Томонорі

Постійність у зміні

Черешня в цвіті, чорне й молоде
Волосся падає мені з чола при танці.
Черешня у цвіту: так молодо і свіжо
Виблискує вона. Моє ж волосся сиве.
Сьогодні знов черешні зацвіли,
Так радісно і юно знов до мене усміхнулись;
Моє волосся – біле – я стою в роздумі.

Атсутада

З часу того, як покохав тебе я,
Порівнюю свої я почуття,
Порівнюю свої думки іскристі
Із тим, що я мав раніше.
І пізнаю я,
Що раніше
Не мав думок я
І не відчував.

Йокамоті

Туга за рідним краєм

В той час, як вечір падає поволи
І мряка валиться над морем злим і сірим,
В той час, як кличуть в темні журавлі
Утоми криком, сумно так їх слухать.
Про край свій думаю, огорнений тугою.
(Перекл. В. Коваля)

З нігонських пісень

Монгольський наступ

Відтепер у старовину років на шістсот,
Літом четвертого року орудування Кооан,
З монгольської країни у наш край
Напало ворога сто тисяч душ.

Наші нігонські самураї всі зі словами:
“Ти, ненависне монгольське військо,

Попробуй м'яснів ніпонських козарлюг”
Рушили й ворога розбили.
У цей час жорстока буря грасувала.
Хвилі були вищі, аніж гори,
Перекинулись чотири тисячі ворожих
кораблів.
Розбившись, вони потанули в морі.

А, сто тисяч монгольського війська!
Тих з вас, що втікли, було дуже небагато,
А інші всі до останку
В наших морях перетопились.
(Перекл. Олекси Влизька)

Охара-то-ко

Капличка

Стоїть самотня капличка.
Череп'яна дахівка понищена.
Туман тиміями курить безупинно,
Двері упали... А місяць
Вгорі причепив свій одвічний ліхтар.
(Перекл. М. Вороного)

Японські вояцькі пісні

Ах, з півночі і з півдня,
Крізь захід і крізь схід, –
Грядуть полки ворожі,
Дуднить вже їхній хід.
Пливуть, пливуть рядами
Тисячі ворогів
Від сторони Тсукумі
З Сутсума берегів.
Нехай земля все поглине,
Хай впаде небозвід,
Де гори – стане море, –

Знає японський рід,
Що не йому загладу
Несе руїна ця,
Держава і мікаду
Тривають без кінця.
(Перекл. Ірини Райської)

З незнаних ніпонських авторів

I

Ах, як співає
Синеока пташка
В муках кохання.
Стихни, пташино, стихни,
Щоб не журилася я.

II

Мила, згадай:
Віяло теплою весною,
І вишні цвіли,
Колихнув я гілку, –
Білий цвіт осипав нас.

III

Дивне, кволе,
Іржаве, жовте, синяве
Листячко осіннє
Криє сдвабом стежку.

IV

Все зникає
І навіть сліду не лишить,
Наче сірий попіл
Від чорної ватри,
Різв'яний вітрисько.

(Перекл. Максима Богдановича)

ЛІТЕРАТУРА

- Айзеншток І.* Шляхи засвоєння Сходу в українській літературі // *Східний світ*, 1928, №2.
Антологія японської поезії. Хайку. XVII–XX ст. Київ, 2002;
Антологія японської класичної поезії. Танка. Ренга (VIII–XV ст.). Київ, 2004;
Антологія “Кокін-вака-сю” (Збірка старих і нових японських пісень 905–913 рр.). Київ, 2006;
По одному віршу ста поетів (1235). Збірка японської класичної поезії VII–XIII ст. Київ, 2008. (Всі названі збірки перекладені І. Бондаренком).
Арабські казки / Переклав О. Олесь. Київ, 1911.
Барвінський В. Музика // *Історія української культури /* За ред. І. Крип'якевича. Київ, 1994.
Бібліотека українського громадського комітету у Празі. Культурно-наукове видавництво “Українське національне об'єднання у Празі”. *Матеріали до зб. “Східна поезія” //* Державна наукова архівна бібліотека (м. Київ), ф. 4036, оп. 1, спр. 31.

Бібліотека українського громадського комітету у Празі. Культурно-наукове видавництво “Українське національне об’єднання у Празі”. **Матеріали до зб. “Східна поезія”** // Державна наукова архівна бібліотека (м. Київ), ф. 4036, оп. 1, спр. 21.

Бондаренко І. Передмова // **По одному віршу ста поетів (1235). Збірка японської класичної поезії VII–XIII ст.** / Передмова, переклад, коментарі І. Бондаренка. Київ, 2008.

Гундорова Т. Початок ХХ ст.: загальні тенденції художнього розвитку // **Історія української літератури ХХ ст.** / За ред. чл.-кор. АН України В. Дончика. Київ, 1993.

Денисюк І. Речник білоруського Відродження // М. Богданович. **Лірика**. Київ, 1967.

Державин В. Три роки літературного життя та еміграції // Державин В. **Література і літературознавство. Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці**. Івано-Франківськ, 2005.

Дзюба І. Літературно-мистецьке життя: 10–30-ті рр. // **Історія української літератури ХХ ст.** Кн. 1. / За ред. чл.-кор. АН України В. Дончика. Київ, 1993.

Доманицький Віктор // **Енциклопедія українознавства** / За ред. В. Кубійовича. Т. 2. Львів, 1994.

Кочубей Ю. Україна і Схід. Культурні взаємозв’язки України з народами Близького і Середнього Сходу. 1917–1992 // **Підручний бібліографічний покажчик**. Київ, 1998. А також: Систематичний покажчик до журналу “Східний світ” – “Червоний Схід” (1927–1931) / Загальна редакція і вступна стаття доктора історичних наук, проф. А.П. Ковалівського. Склали: Р.С. Лівшиц і Х.С. Наделе // **Східний світ**, 1993, № 1.

Мушкудіані О. **З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку ХХ століття**. Київ, 1986.

Гльницький М. Поети “празької школи” // **Історія української літератури ХХ століття**. Кн. 1. Київ, 1993.

Кочубей Ю. Розмаїття життя на крилах фантазії // **Тисяча і одна ніч. Вибрані казки й повісті** / Пер. з арабської та упорядкування Й. Брояка і Валерія Рибалкіна. Київ, 1991.

Кочубей Ю. Українсько-турецько-кримсько-татарські відносини у творах українських письменників (до проблеми літературних стереотипів) // **Східний світ**, 1993, № 1.

Лащенко В. **Енциклопедія українознавства**. Т. 4. Львів, 1994.

Лотоцький О. **Схід і Захід у проблемі української культури**. Львів, 1939.

Маганюк Є. Шкіци до типології культур // **Вісниківство. Літературна традиція та ідеї**. Науковий збірник. Дрогобич, 2009.

Місяць на Футзі. 100 японських хоку / Пер. з японської О. Масикевича. Київ, 1971.

Мушкудіані О. **Українсько-грузинські літературно-культурні зв’язки 20–30-х рр. ХХ століття**. Київ, 1991.

Омельчук О. Український претекст Жака Деріди, або Літературне пілігримство 1920-х // **Слово і час**, 2009, № 7.

Петров В. Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945) // **Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.** У 3 кн. Кн. 1. Київ, 1994.

Радшиєвський Р. Журба і радість Олександра Олесь // **Олександр Олесь. Твори у 2 т.** Київ, 1990.

Рильський М., Стура О., Новицький О. “Витязь у тигровій шкурі” у перекладі Миколи Бажана // **Райдужними мостами**. Київ, 1968.

Рікер П. **Сам як інший**. Київ, 2002.

Серебряков І. Індійська народна книга // **Панчатантра. Шукасапті** / Переклад з санскриту І. Серебрякова і Тамари Іваненко. Київ, 1968.

Смаль-Стоцький Р. Лотоцький Олександр // **Енциклопедія українознавства** / За ред. В. Кубійовича. Т. 4. Львів: НТШ, 1994.

Сто поетів – сто пісень / Переклад з японської І. Шанковського. Мюнхен, 1960.

Студії з Криму. Київ, 1930 // **Зб. істор.-філол. відділу ВУАН**, № 89.

Філіпович П. Українське літературознавство за 10 років революції // **Філіпович П. Література**. Київ, 1928, № 1.

Хоткевич Г. Калідаса // **Калідаса. Шакунталя** / Переклад із передмовою та примітками Г. Хоткевича. Х.: ДВУ, 1929.

Шевельов Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи // Шевельов Ю. **Вибрані праці. У 2 кн. Літературознавство. Кн. II.** Упорядник І. Дзюба. Київ, 2008.

Япанська лірика феодальної доби / Пер. з японської мови та стаття Ол. Крени. Харків, 1931.

Яременко В. Вступ // **Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.** У 3 кн. Кн. 1. Київ, 1994.